

Éber László:

A BUDAPESTI SZENT ISTVÁN TEMPLOM

Korunk építészeti művei csak ritkán adnak alkalmat szélesebb körű történeti fejtegetésekre. Még a legnagyobb építészeti vállalatok is többnyire sima, bár többé-kevésbé hosszú lefolyásúak. A modern épületek eleve gondosan megállapított részletes tervek szerint készülnek; a munka folyamán esetleg bekövetkező változások az épület lényegét nem érintik. Az építés története rendszeresen csak a különböző munkák egymásutánjáról ad számot, inkább kronologiai, mint történeti jellegű, még akkor is, ha munka közben más lép a tervező művész helyére. Modern építészeti művek megítélésénél a történeti szempont az előzmények megállapítására szorítkozik; csak igen ritkán lépnek föl az építés folyamán olyan mozzanatok, amelyek történeti fejlődést jelentenek. A szigorú tervszerűség, egységesség egyik fő jellemző vonása a legújabb kor építészeti alkotásainak, ellentétben a régibb korokkal, midőn olyan gyakran találkozunk az eredeti tervtől való eltérésekkel, sokszor rendkívüli történeti jelentőségű módosításokkal. A modern élet szükségletei és anyagi eszközei siettetik a munkát, amely a legtöbb esetben eléri célját, mielőtt megváltozik az az ízlés, divat, amelyből eredt és mielőtt fölmerül a gyökeres változtatások szükségége.

Budapest legújabbban elkészült emlékszerű épülete, a Szent István templom, e tekintetben kivétel. Rendkívül hosszú ideig épült, épülés közben katasztrófa érte. Már egy emberöltő

mult el azóta, hogy e katasztrófa után befejezéséhez hozzáláttak. Megértése, méltatása más szempontokat tételez fel, mint egyéb modern épületeinké. Ez esetben teljes joggal beszélhetünk fölépítése történetéről.

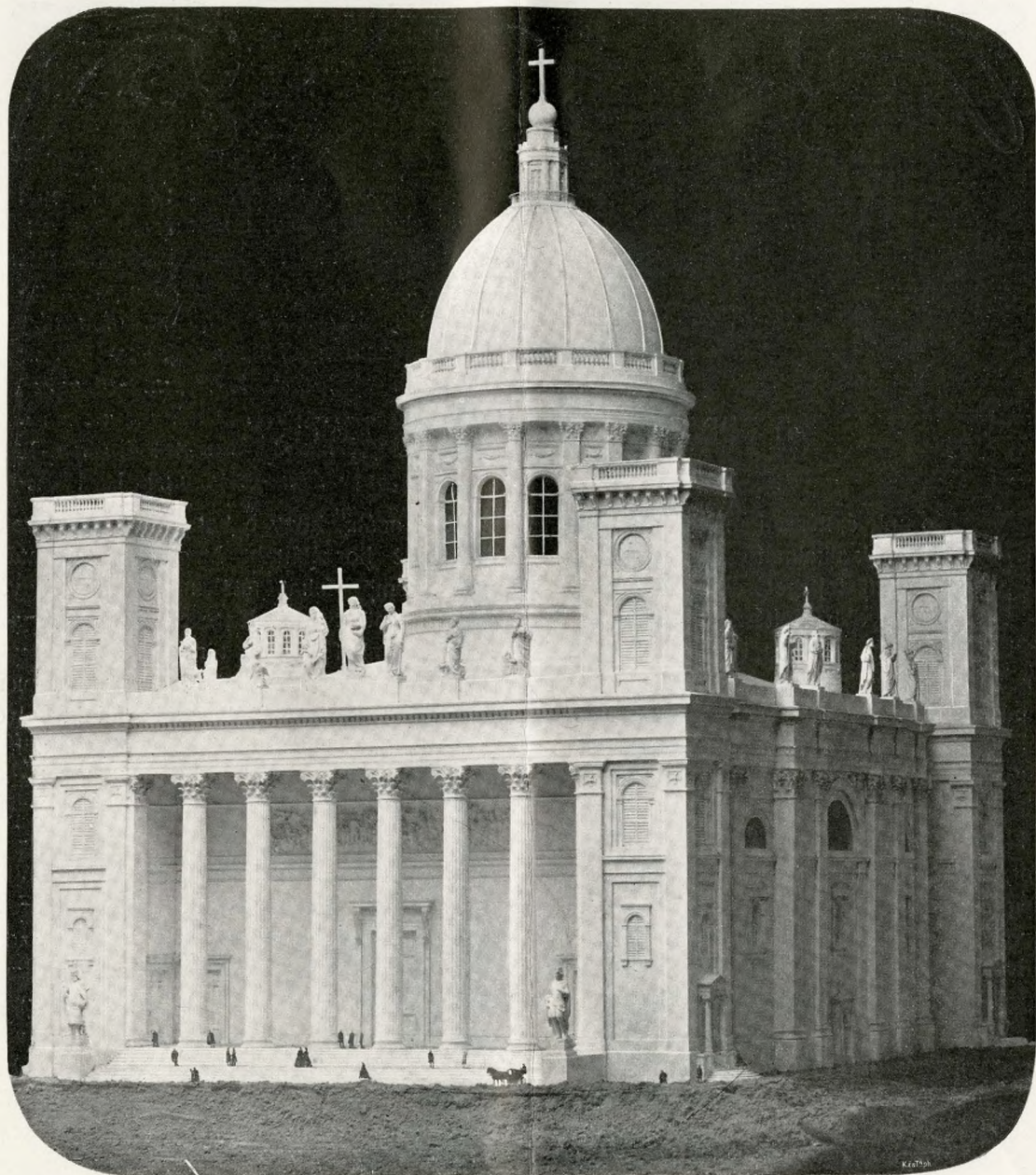
A mult ősszel, a Szent István templom fölszentelése alkalmából, napilapjaink, folyóirataink többé-kevésbé bő adatokat közöltek a templom külső történetéről. Alkalmi iratok is megjelentek.¹ Ez adatokat azért csak rövid összefoglalásban adjuk.

A templom építésének szüksége már a XVIII. század végén érezhető volt. Helyét I. Ferenc király 1808-ban állapította meg. Egyelőre azonban — a rendelkezésre álló anyagi eszközök elégtelensége miatt — csak ideiglenes templom, paplak és iskola építéséről lehetett szó. Ezt Zitterbarth János építész 1817-ben el is készítette. Csekély terjedelmű, igénytelen, művészi érték nélkül szűkölködő, valóban ideiglenes jellegű épület volt. A tulajdonképpeni templom építésére szükséges pénzt 1805-ben kezdték gyűjteni, „1821-ben nagy mozgalom indult meg az ügy érdekében, a tanács Fellner Benedek pestvárosi polgármester és Steinbach Ferenc városbíró aláírásával bocsátott ki gyűjtőíveket”.² A gyűjtés kezdetben a legszébb eredményt ígérte, úgy hogy a követ-

¹ Lásd különösen: Thold Orbán Imre, A budapesti Szent István templom. (Vázlatos ismertetés.) Budapest, 1905.; A budapesti Szent István-templom. Építő Ipar, 1905. 383. s. köv. 1.

² Thold, i. m. 6. l.

A SZENT ISTVÁN TEMPLOM GIPSZMINTÁJA
HILD TERVE SZERINT, YBL KUPOLÁJÁVAL

A SZENT ISTVÁN TEMPLOM TERVE
YBL MIKLÓSTÓL

kező évben már a terv megvalósítására kezdtek gondolni. Akkori művészeti viszonyainknak ma már szinte érthetetlen szegényességére vall, hogy a városi tanács 1822-ben Schwartz József rajztanítót is főlészólitotta a templom tervének elkészítésére. Schwartz a tanácshoz intézett beadványában mentegetődzik is: „mint-hogy nem vagyok gyakorló építőmester, hanem csak elemi rajztanító, távolról sem hiszem, hogy tökéletes, vagy egészen kielégítő munkát készíthetek“. Schwartz két alternatív terve nem is jöhet számba mint komoly építészeti mű; inkább a kor építészeti képzeletéről, mint tudásáról tanuskodik. Az üres, antikoskodó formákkal egyes rokokó elemek naiv, nyers módon egyesülnek. Nem sokkal jobb a többi terv sem: egy névtelen, B. betűvel jelzett terv, óriási, szinte fantasztikus kupolával és oszlopokkal, valamint Kasselik Ferenc, a régi városház későbbi építőjének terve, szintén sivár, szellemtelen klasszicizmus alkotása.

Nincs okunk sajnálni, hogy a kedvezőtlen anyagi körülmények miatt a tanács ezekből a tervekből mitsem valósíthatott meg.

Alighanem a szerzett tapasztalatok következtében fordult a tanács a negyvenes években Hild Józsefhez, aki első tervét 1845-ben mutatta be. Hild második, 1847-ben készített tervét fogadták el a kivitel alapjául. Az építési munka azonban még nem kezdődhetett meg. Csak 1851 október 4-én történhetett meg a templom alapkövének ünnepélyes letétele Scitovszky János hercegprimás jelenlétében. Míg a város szakadatlanul folytatta a gyűjtést, a templom építése rendszeresen haladt. 1854-ben már úgy a külső falaknak, mint a kupola pilléreinek alapjai le voltak rakva. Hild József 1867 március 6-án meghalt. A templom kupolája ekkor már 51—52 méter magasságot ért el a padozat fölött. Március 20-án Pest városának tanácsa Ybl Miklóstra bízta az építés vezetését. „Yblnek azonban már akkor

voltak aggodalmai a kupola megállhatósága iránt, s főképpen a pillérekben, amelyek vegyes falazatból voltak készítve, nem bíztott. Ennek folytán az épület elkészült részeit, s kivált a pillérek hordásképességét behatóan megvizsgálta.¹ A következmények igazolták Ybl aggodalmait: a pilléreken csakhamar repedések mutatkoztak, amelyek a kupola bedőlését mind bizonyosabbá tették. 1868 január 22-én a kupola csakugyan bedőlt. Ez után a csapás után az építkezés sokáig szünetelt. Csak 1871-ben folytathatták, miután a törmelék roppant tömegét eltávolították. Ybl vezetése alatt a munka aránylag gyorsan haladt. 1887-ben újból hozzáfogtak a kupola építéséhez. 1891 január 27-én Ybl meghalt. A templom falai, azok külsejének architektonikus tagoltságával együtt ekkor már készen voltak. A templom belseje kiképzésének, díszítésének, berendezésének nagy feladata Kauser József építészre hárult, akit a tanács Ybl halála után a művezetéssel megbízott. Feladata annál terhesebb volt, mert a pénzhiány réme, kezdettől fogva az építkezés hű társa, mindvégig kísérte, terveit veszélyeztette, azok végrehajtását késleltette. Fél századnál hosszabb idő után — hiszen a templom épülésének lassúsága szinte közmondásossá vált — a templom a múlt év őszén teljesen elkészült. A nagy mű első mesterének nevét szinte feledés borítja már, szerencsésebb utódját a hálás utókor legkiválóbb művészeink közé sorozza, emlékét szoborral örökíti meg. A Szent István templom kupolájának bedőlte eltemette Hild dicsőségét. Ha azonban meg akarjuk érteni a ragyogó pompában büszkélkedő mű valódi lényét, méltatni annak történeti és művészeti jelentőségét, mégis csak Hildre kell visszatérnünk.

Hild József építész-családból származott. Atyja, János, II. József megbízásából, mint Canevale bécsi építész helyettese, került Pestre és itt az Újépület építését vezette. Az Újépületben született Hild 1789 december 8-án. A családban ma is élő hagyomány szerint² a család angol származású. Neve eredetileg Child volt, amely Ausztriában, német kiejtéssel vál-

tozott Hildre. A hagyomány szerint a közép-korban a Hildek a skót bencések házi építései voltak és azok egy rajával kerültek a kontinensre. A mölki apátságot is egy Hild építette. A család egy ága Mátyás király alatt hazánkba költözött és szintén építéssel foglalkozott. Thurzó Elek, II. Lajos kincstárnokának 1521. évi számadási könyvében egy Hyld János, mint udvari építész szerepel. A család utóbb a törökök elől Ausztriába menekült. Hild József, a Szent István templom tervezője, gyakran említette, hogy a budapest-belvárosi plébániatemplomnak mind csúcsíves szentélyét, mind mostani hosszanti hajóját a Hild család tagjai építették. Mindezek a hagyományok, ha nem is hitelesek, arra vallanak, hogy az építés művészete nemzedékről-nemzedékre öröklődött át. Ezt bizonyítja Hild József széleskörű munkássága, termékenysége, szokatlan technikai készsége is. A bécsi akadémián tanult, azután Esterházy herceg bécsi építészénél kapott alkalmazást. 1811-ben atyja meghalt. Hosszú időt töltött Olaszországban, Milanóban, Firenzében, Nápolyban, három évet Rómában. A huszas évek elején került vissza Pestre és itt csakhamar nagy tevékenységet fejtett ki, különösen az 1838-iki nagy árvíz után. Pest városa rekonstrukciójának nagy munkájából neki jutott az oroszlanrész.

Általánosan ismeretesek azok a nyilvános épületek és magánemberek palotái, amelyeket Hild Pesten emelt. Még ma, annyi átalakulás után is, ezek adják meg a város egy részének sajátos jellegét. Legszerencsésebb alkotásainak egyike a régi Lloyd-épület egyszerű, nemes, még ma is igen hatásos homlokzata. Legnagyobb szabású műveinek egyike csak nemrég tűnt el: a Nákó-ház, amelynek helyén ma a Gresham biztosító társulat építteti új palotáját. Tőle való a mai főkapitányság ket-tős épülete — az Ullmann- és Wieser-féle ház —, melynek egyikében, a későbbi Európaszállóban, pompás, valóságos látványosság-számba menő tánctermet épített. Széleskörű munkássága teljes mértékben igazolja egy kortársa véleményét: „Aki Pestváros külső történetét híven fogja megírni, annak az igazság érdekében el kellend ugyan ismernie, hogy egy széptani és stilsztikai tekintetben új épí-

¹ Építő Ipar, i. h., 384. l.

² Hild Viktor úr, az építész unokájának szives közlése.

tészeti iránynak első úttörői már Hild előtt különösen Koch és Pollák nevű építészek voltak, azonban valódi teremtő lélekkel Hild lépett ezek nyomába.

Hild Józsefnek azonban még más jogcíme is van a művészi dicsőséghez. Magyarország legnagyobb egyházi épületei közül kettő az ő nevéhez fűződik. Az egeri székesegyház teljesen az ő alkotása. A XVIII. század első felében épült és 1831-ben lebontott Szent Mihály templom helyén Pyrker érsek megbízásából 1832 és 1837 között építette. Hatalmas arányaival, világos elrendezésével, pompás oszlopcsarnokával, belsejének minden elaprózástól ment, nagyszerű térhatásával bizonyára még ma is legtökéletesebb templomaink egyike. Az egeri székesegyház kupolája kívülről csak kevésbé érvényesül. Sokkal hatásosabb formában fejleszthette ki az esztergomi székesegyház kupoláját. Az esztergomi székesegyház — Európa legnagyobb templomainak egyikét — Kühnel Pál bécsi építész kezdte el építeni 1822-ben. Kopácsy hercegprimás idejében Hild vette át az építés vezetését és 1845-ben el is készült vele. Az oszlopos előcsarnokot utóbb Simor hercegprimás építtette a templom elé. Hild legbüszkébb műve a székesegyház roppant tömege fölött merészen emelkedő kupola, amelynek dobját oszlopsor veszi körül. A templom belsejének nagy arányai, komor méltósága is arra vallanak, hogy Hild jelentőségét nem szabad csupán világi épületeiben keresnünk. Ha nem élne bennünk az a tudat, hogy a mai esztergomi székesegyház építése okozta a réginek, középkori építészetünk egyik legnevezetesebb emlékének, a teljes pusztulását, Hild alkotása bizonyára nagyobb méltánylásban részesülne. Mindenestre igazságtalan az az ítélet, amelyet legújabbán mondtak Hildről: „Hild, akit a profán építkezések igazi mesterének kell elismerni, aki a polgári lakóházakat és főúri palotákat az ő korának szellemében elismerésre méltó művészettel tervezte és építette s az olasz renaissance idomait (?) rendkívül finom műérzékkel tudta e palotáin alkalmazni, nem volt templomépítő s az iránta és működése iránt érzett minden tiszteletünk s őszinte kegyeletünk mellett is ki kell mondanunk, hogy a Szent István-

templom, ha a Hild tervei szerint épült volna föl, ma alig volna, modern értelemben, műalkotásnak elismerhető”.¹

Ne feledjük, hogy a Szent István templom — a kupolát kivéve — lényegében mégis csak Hild alkotása. Az épület lényeges jellemző vonásait utódai nem törölhették el. A kupola bedőltek az építés már annyira előrehaladt, hogy sem az alaprajzi elrendezéshez, sem a fölépítéshez nem járulhattak a templom természetét megváltoztató vonások. A templom mai alakjában is az északi és déli oldal külsejének architektonikus kiképzése Hildtől való. Egészen az ő műve az alaprajzi elrendezés, a belső térhatás kifejlesztése, a sekrestye sajátos — a centrális egység kedvéért történt — alakítása, az építészeti tagoltság megállapítása, szóval mindaz, ami valamely építészeti mű lényegét teszi. Nem is volna ez megérthető első tervezője munkájának figyelembevétel nélkül.

A Szent István templom eredeti tervei természetesen sok tekintetben megegyeznek az egeri székesegyházzal. Belső hatásának, diszítésének a megítélésére az adja meg a mértéket. Az alapvető gondolat, az architektonikus formák nyelve mindkét esetben azonos. Hasonló a két épületen a tömegek elosztása is. Mindkét épület főhomlokzatán a hatalmas méretű oszlopcsarnok a hatás legerősebb eszköze, csak hogy Egerben két sor oszloppal lép ki a homlokzat elé és háromszögű orommal van megkoronázva, míg a Szent István templom hat oszloppal és két féloszloppal ellátott előcsarnoka a két nyugati torony közé lett volna befoglalva, az egész épületen körülfutó vízszintes párkány alatt. Hild második tervén elhagyta azokat a háromszögű ormokat is, amelyeket eredetileg az északi és déli oldal fölé akart helyezni. Jellemző vonása lett volna a Szent István templomnak az épület sarkain kiemelkedő négy, nem nagyon magas, határukban a kupolának feltétlenül alárendelt torony és a hatalmas kupola, körülfutó oszlopsorral, nem az egrire, hanem az esztergomira emlékeztető alakításban. Nagy tömegek, nagy síkok voltak a hatás fő eszközei. A művész tuda-

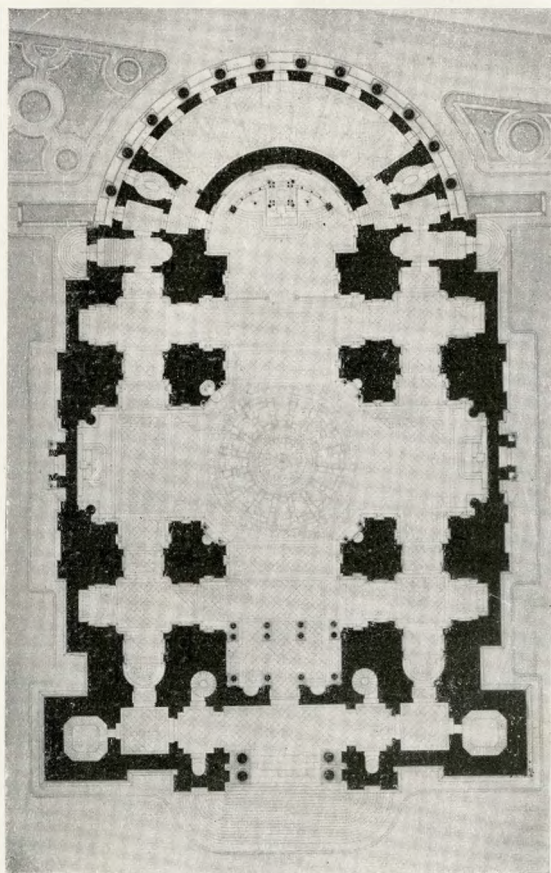
¹ N. B. Építő Ipar, i. h., 383. 1.

tosan kerüli a részletes tagozást, aprólékos-ságot, plasztikus díszítvények alkalmazását. Nem dekoratív hatásúak a párkányokra és fülkébe helyezett szobrok sem, hanem a monumentális hatás eszközei. A templom bel-sejében mi sem zavarta volna a térhatást, nem gyönyörködtették volna finom, csillogó rész-letek a szemet, elvonva attól, ami a művészi benyomás fő tényezője. Hild tervei nagy, egységes képet adnak: ez a kép talán egy-hangú, kevéssé változatos, helyenkint talán kopár is, de tagadhatatlan, hogy a művész komoly elmélyedéséről, céltudatos törekvéséről, igazán architektonikus gondolkodásáról tesz tanúságot.

Hild József már műveinek nagy számánál fogva is fontos jelenség Budapest művésze-tének a történetében. Pest városának föllen-dülése a XIX. század első felében az építé-

szet terén is megnyilatkozott. „Az ekként keletkezett élénkebb tevékenység idejében jutott el hozzánk a klasszikuskori művészet egy-szerű formáira törekvő, görögös ízlésű építés, mely az eszmékben gazdag, merész és pom-pás, de sokszor szertelenkedő, utóbb pedig elsatnyult barokk és rokokó művészetet Fran-cziaországban és a többi nyugati ország-ban már a XVIII. század derekán fölváltá. Ekkor már véget ér Bécs építészetének leg-fényesebb korszaka, mely alatt oly számos és oly nagyszerű alkotás keletkezett, hogy az utána következő klasszicizmusnak igen kevés tennivalója maradt, kivált miután ott a körülmények is kedvezőtlen fordulatot vet-tek. Magyarország újból keletkező fővárosá-ban ellenben tág tér kínálkozott az építészet ez új irányának, mely ide Bécs révén amúgy is gyöngé erejében megfogyatkozva jutott el”.¹ A múlt század derekán, amikor Nyugaton az építőművészet terén új eszmék, új irányok és törekvések érvényesültek, míg nálunk a klasszicizmus még aránylag új és még mindig divatos vívmány volt, Hild, a XVIII. század szülötte, minden engedmény nélkül ragaszko-dott művészeete megszokott eszközeihez.

A klasszicizáló művészet, amelynek akkora szerep jutott Pest kiépítésében, ekkor már ugyancsak hosszú multra tekinthetett vissza. Háromszázéves pályafutás után utolsó fázisához ért el. Sorsa változatos volt. Vignola, Palladio nagy diadalai után állandó szerepe volt az építészet történetében. Meg kellett küzdenie azzal a művészettel, amely vele közös talajból fejlődött, a barokk művészet-tel. Az antik építészet formáinak birtokában sem zárkozhatott el nagy vetélytársa vívmá-nyai elől. A klasszicizmus — természeténél fogva — nem volt arra hivatva, hogy új, nagy eszméket hozzon fölszínre. Inkább mér-séklő szerepet játszott; lehetőséget nyújtott arra, hogy olyankor, midőn egyes korszakok eszméi már túlélték magukat, még mindig lehessen biztos alapra építeni. A konzervatív vonás lényében rejlik — Palladio nagy emléke

A SZENT ISTVÁN TEMPLOM ALAPRAJZA
(KB. 1 : 1000).

¹ Pasteiner: Az építés Budapesten. Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben. Magyarország. III. kötet, 104. l.

A SZENT ISTVÁN TEMPLOM YBL-FÉLE TERVE
VÍZFESTMÉNY A SZÉKESFŐVÁROSI MÚZEUMBAN

mindvégig kíséri —, de kénytelen azokhoz az új feladatokhoz alkalmazkodni, amelyeket az idők folyása elébe tárt. Végül pedig az egyedüli menedék, amelyben még bízni lehetett.

A klasszikuskodó építészet már hosszú tartamánál, óriási elterjedésénél fogva is — megkötöttsége, egyes formáinak változatlansága ellenére — nagyon különböző műveket hozott létre. A templomépítés terén különösen a római Szent Péter templom gyakorolt döntő befolyást sorsára, mégis a hatalmas kupolát emelő egyházi építészet terén is olyan eltérő hatású művek keletkeztek, mint a londoni Szent Pál templom és a párisi Pantheon. Mindazonáltal a klasszicizmussal szemben nem beszélhetünk olyan természetű fejlődésről, mint akár a görög, akár a csúcsíves építészet történetében. Mind a téralkotás eszméit, mind konstruktív eszközeit, mind díszítő motívumait készen vette át és azért csak változatokról,

az érvényesülés magasabb vagy alacsonyabb fokáról lehet szó, nem fejlődési fázisokról. De tulajdonképpen hanyatlásban sem volt része, csak elmulásban. Még a XVIII. század végén látszólag az erő új forrása nyílt meg számára, mikor a valódi görög építészetet felfedezték. Még a múlt században alkotta műveit Schinkel, Klenze, Hansen Theofil. A virágzás e korszakának azután hirtelen vége szakadt.

Az antikizáló építészet művei ma már nem részesülnek nagy megbecsülésben. Tudjuk, hogy eszközeit idegen forrásból merítette és éppen az antik minták beható megismerése siettette a kiábrándulást. A művészettörténeti tanulmányok idézték elő a múlt század „stílszerű” építészetét, a különböző irányok divatját, de egyszersmind azok elmulását is. De ha elfogulatlanul vizsgáljuk a klasszicizáló építészet kiváló alkotásait, észreveszszük, hogy

az utánzás elve által szabott korlátokon belül rendkívül leleményesen, sokszor igazán művészi módon oldja meg feladatait, különösen olyankor, ha azok monumentális természetűek.

Hild ez iránynak bizonyynyal legjelesebb képviselői közé tartozik minálunk. Művei nemcsak az antik mintára alakított építészeti tagok szépsége révén érdemelnek figyelmet; építőjük tősgyökeres építészeti érzéke is megnyilatkozik bennük. A Szent István-templom terve nem megkapó eredetiségű mű, nem ragyogó építészeti képzelet terméke, de komoly művész monumentális szellemű alkotása.

A kupola bedőlte okozta, hogy Hild műve nem maradt az ő szellemében befejezett formában reánk. Ezért a szerencsétlenségért, amely fordulópontot képez az építkezés történetében, aligha lehet Hildet okolnunk. Az öreg, tapasztalt mesternek már korábban volt alkalma hasonló nagy, konstruktív feladatok megoldására. Tudjuk, hogy rendkívüli technikai készsége, gyakorlottsága e tekintetben olykor túlzásokig ragadta. „Hild József különös kedvét lelte a merész szerkesztésű boltozatokban, aminek szinte hihetetlen példajaként és egyszersmind építészeti furcsaságként felémlítjük az Angol királynéhoz címzett vendégfogadó kávéházát”.¹ A végzetes hiba nem a szerkezetben, hanem a kivitel módjában rejlett. Az építésvezetőség a kupola pilléreihez tétényi követ és rosszul égetett téglát használt fel és ezek a rétegesen alkalmazott anyagok nem bírták ki a rájuk nehezedő nyomást. Hagyomány az is — bár szinte hihetetlen — hogy a pillérek alapjánál igen jó kavicsréteget találtak és ezt Hild tudta nélkül — öreg, elhízott ember volt, ki akkor már sem mélyen lenn, sem magasban fenn nem volt képes ellenőrzést gyakorolni — kiaknázták és értékesítették. Ezzel megtámadták az egyik pillér alapját és ez okozta a bajt.

Hild nem érte meg művének végzetét. Utódja, akire a kupola újrakepítésének és a templom befejezésének feladata hárult, Ybl Miklós 1868-ban ötvennégy éves volt. Huszonöt évvel fiatalabb Hildnél. Ybl emléke, művészi dicsősége nagyrészt azokhoz a művekhez fűző-

dik, amelyeket életének utolsó negyedszázadában alkotott. Szinte feledjük, hogy az ő művészete is a klasszicizmusban gyökeredzik. A bécsi főiskolán töltött évei teljességgel a klasszicista építészet utolsó föllendülésének idejébe esnek. Tanulmányainak befejezte után 1831-től 1835-ig Pollák Mihály mellett dolgozik, aki még csak ezután alkotja meg legtekélyesebb művét, fővárosunk legmonumentálisabb épületét, a Nemzeti Múzeum palotáját, a klasszikuskodó építőművészet maradandó értékű, hatalmas alkotását.² De a Szent István templom kupolájának bedőltekor már egy egész emberöltő mult el Ybl tanulóvei óta. Azok az új építészeti eszmék, amelyek java férfikorában új irányt adnak működésének, a hatvanas évektől kezdve gyökeresen megváltoztatják Ybl műveinek jellemét. A XIX. század művészeti fejlődésének rohanó árja átcsapott a klasszicizmus fölött.

A romantikus szellem hatása alatt Angolországban már a XVIII. század végén csúcsíves formákat iparkodtak a klasszikus építészet követelményeivel egyesíteni. Schinkel, a nagy klasszicista is kísérletezett ezen a téren. Az egyházi építészetben a csúcsíves stílus utánzása csakhamar a legnagyobb jelentőségre jutott. „Már hozzászoktak ahhoz, hogy a XVI., XVII. és XVIII. századot egyszerűen elfeledjék; azt hitték, hogy a hagyományt követik, három századot kitörölvén belőle; már azt remélték, hogy e feledés révén kényelmes hidat építenek a hitbuzgó középkorhoz”.¹ Franciaországban különösen Viollet-le-Duc hatalmas egyénisége viragoztatta fel a középkori építészet ismeretét, utánzását. Európaszerte kiváló mesterek állanak elő, akik nemcsak a középkori építészet formáinak titkait fürkészik ki, hanem abban lelik legfőbb büszkeségüket, ha a korokban kínálkozó speciális igények kielégítését a középkori szellem fölbresztésével köthetik össze. A középkorra vonatkozó elméleti tanulmányok pedig rendkívül fölvirágoznak.

1851-ben, ugyanabban az évben, amelyben a Szent István templom építése megkezdődött, II. Miksa bajor király sajtósájos pályázatot

¹ Pasteiner, i. h., 109. l.

¹ Gurlitt, Geschichte der Kunst, II. 692. l.

hirdetett.¹ A kor építészete ingadozást mutat a klasszikus és romantikus modor között. Új alkotásra kell törekednünk, ne csak a régi minták többé-kevésbé tökéletes utánzására. A kor vezérlő eszméi és viszonyai új stílus követelmények, amely — mint egykor a renaissance művészet — ismert alaptól önállóan fejlődhetnek. „Ne lenne lehetséges célszerűen, német és mégis új módon építeni, a tudomány által akkora buzgalommal visszahódított stílusokból sajátos, szép, helyesen tagolt egészet alakítani?” Azok az eklektikus művek, amelyek e pályázat folytán keletkeztek, éppen nem nevezhetők sikerülteknek. De más oldalról a XV—XVI. századbéli olasz építészettől tolt előtérbe. Francia előzmények után Semper Gottfried volt a legnagyobb úttörője. „Csak a renaissance ad az épületeknek lényegüket megmagyarázó képet, szimbolikus módon értékesítvén a görögök által megtalált egyes formákat. Ezeket épp úgy befogadja, mint a régi rómaiak téralkotó művészetét és ez úton olyan műveket alkot, amelyek nemcsak a szükségletnek felelnek meg, hanem „célirányos eszményiségig emancipálódnak”, tehát magasabb cél eléréséig szabadulnak fel. E tekintetben a fejlődés még távolról sem fejeződött be. A renaissance a maga képzenységében talán még legszebb kora előtt áll. Amint maga a renaissance az átvett külső formákat használó római stílus újból való fölkarolása, úgy még ma is lehetséges egy második ilyen renaissance.”² Sempernek ez a nézete, amely szoros kapcsolatban van a stílusról kifejtett elméletével, az alapja a „második renaissance”-nak. Semper korszakalkotó építészeti műveiben testet adott fölfogásának. A „második renaissance”, a XIX. századbéli építészet történetének talán legsajátságosabb jelensége, lényegében mégis inkább az olasz „renaissance” utánzása, mint továbbfejlesztése, a hatvanas, hetvenes években általánosan elterjedt.

Nálunk éppen Ybl volt ez irány legelső és legszerencsésebb művelőinek egyike. Mig azok

a művek, amelyeket középkori mintára alkotott, nem tartoznak a legsikerültebbek közé, az olasz művészet finom, előkelő formáit, gazdag hatású kompozícióit rendkívüli ügyességgel értékesítette.

Erre az álláspontra jutott el Ybl, midőn 1868-ban a Szent István templom építkezésének élére került. Ledőlt a még befejezetlen épület koronája; a kupola újból leendő fölépítése volt az első és legfőbb feladat, amely Hild utódjára várakozott. Pollák egykori tanítványa két lehetőség előtt állott. Vagy Hild tervei szerint építi föl a kupolát, fejezi be a templomot, a klasszicizmus immár túlhaladott elvei szerint, megtagadva saját termékeny tapasztalatait, eredményeit, vagy a maga művészetével új formát ad a kupolának. Ez utóbbi lehetőségnek természetes következménye, hogy az új kupolával kapcsolatosan az egész épületnek más formát kell öltetnie. A múlt század építészetének két eltérő iránya került tehát ellentétbe: a klasszicizmus a maga nagy, egyszerű formáival, merevségével, szigorú ökonomiájával és a „második renaissance” a maga finomabb, hajlékonyabb, dúsabb formáival, modernségével, részletekben bővelkedő gazdagságával. Az a kérdés, nem volt-e a két kínálkozó lehetőség dilemma, amelynek lehetetlen a teljesen kielégítő megoldása?

A Szent István templomnak egy fennmaradt gipszmintája az épületet Hild tervei szerint való formában mutatja be, de olyan kupolával, amely már Ybl műve. Ennek a mintának talán az volt a rendeltetése, hogy a régi és új részek ellentétes, együtt meg nem férő voltáról tanuskodják. Bizonyos, hogy erről tesz tanuságot.

Ybl amellet a lehetőség mellett döntött, amely alkalmasabb volt arra, hogy egyéni művészetének érvényesülésének tágabb teret engedjen. Egész új kupola tervezésére vállalkozik. Ez a kupola arányaiban, tagoltságában, jellegében egyaránt elüt a régítől. Magasabb, könnyedebben kiemelkedő, hatásában egészen más, mint a Hildé. A régi terv szerinti kupola — mint a klasszicizáló építészet kupoláinak nagy része — inkább oszlopos rotunda, kupolafödéssel. Valójában inkább az épületre reáhelyezett külön épület esztétikai hatását kelti.

¹ Gurlitt, Die deutsche Kunst des neunzehnten Jahrhunderts, ihre Ziele und Thaten, 447. 1

² U. o., 450. 1.

A SZENT ISTVÁN TEMPLOM DÉLKELETRŐL TEKINTVE
NÁDLER RÓBERT VÍZFESTMÉNYE A SZÉKESFŐVÁROSI MÚZEUMBAN

A SZENT ISTVÁN TEMPLOM HOSSZMETSZETE
NÁDLER RÓBERT VÍZFESTMÉNYE A SZÉKESFŐVÁROSI MÚZEUMBAN

Az alsó részszel való összefüggés, a pilléren nyugvás nem jut kifejezésre. Ybl tervén a kupola azt az alakot nyeri, amely a XVI. századbeli olasz mintákra megy vissza. Más az arány az alsó és felső rész között: az előbbi határozottan a „dob“ formáját ölti föl és hatásában alá van rendelve emennek. A dob a körülfutó oszlopsor helyett félköríves ablakokat mutat, amelyek váltakozva két-két félpillér és féloszlop közé vannak foglalva. Az ablakok fölötti síkokat négyszögű mezők díszítik, domborművű füzérekkel, mint Michelangelo kupoláján. Ez a motívum, a finomabb dekoratív hatásra vonatkozó törekvés jellemzi Ybl felfogását. A kupolát felül laterna fejezi be, azon szobor helyett, amelyet Hild tervezett e helyre.

Ybl számos terve, tanulmánya megkapó módon mutatja be azt a munkát, amelynek szüksége a kupola formájának, esztétikai jellegének a megváltoztatása természetes következményeképpen felmerült. A templom külseje sehogysem fért össze a kupolával. Az alaprajzi elrendezés változatlan maradt — Ybl csak a kupola pilléreit erősítette meg — a fölépítés lényegét sem lehetett már módosítani: csak arról lehetett szó, hogy egyes gazdag kiképzésű tagokkal, dekoratív részletekkel másítsák meg, burkolják el az épület valódi jellegét. Ybl első terveinek egyikén hatalmas, kétsoros korinthusi oszlopcsarnokkal igyekszik a főhomlokzatot gazdagabbá, hatásosabbá tenni, olyan kompozícióval, amelynek jeles példáját Pollák állította a Nemzeti Múzeum elé. A nagyszabású timpanont antik módra rendezett szoborcsoport tölti be; csúcspontját Mária szobra, két sarkát egy-egy térdelő angyal alakja díszíti. Az oszlopcsarnok azonban, amelynek alkalmazása arra vall, hogy Ybl eleinte magának a klasszicizmusnak a körében kereste a megoldás lehetőségét, nem illeszkedik organikusan az épülethez, amellet erősen plasztikus hatású tagjai gyöngítik a kupola hatását. Változatlanul maradtak az oldalfalak, továbbá a négy torony, a sekrestye félköríves hajlású fala, egyszerű félköríves ablaksorral, fölötté kerek ablakok sorával és balustradedal. A Hild által tervezett két kis torony helyett már csak egygyel találkozunk, még pedig

félpillérekkel elválasztott félköríves ablakokkal tagolva, laternával ellátva.

A későbbi tervben a kupola mind gazdagabb formát ölt. A főváros múzeumában levő nagy vízfestményen, amelyen a kupola igen erősen kiemelkedik, a dob kettős tagoltságú. Alul szabadon álló oszlopsor fut körül, fölötté balustrade-os folyosó, félpillér közé foglalt ablakok sorával. Ezen a terven már a tornyok is, amelyeknek Hild aránylag szerény szerepet szánt, erősen megváltoztak: sokkal magasabbak, karcsúk, poligonális felső befejezéssel, nyulánk, hegyes sisakkal ellátva. A tornyok alsó vakablakai plasztikus keretekkel ellátott fülkékké alakulnak át, amelyekbe egy-egy szobor kerül. Hatalmas ülő alakok díszítik a tornyok alját. A hatást a nagyszerűen rendezett följárás is növeli.

Az a kiképzés, amelyet Ybl végre a templomnak adott, sok kísérletezés, megfeszített munka eredménye. A tornyok eredeti jellege mindjobban megváltozik. Az egyik terven felső-olaszországi mintákat követő megoldást találunk, hármás ablakokkal, sarokdíszekkel, kupolaszerű sisakkal. A szentély fölötti torony egészen elmarad. A sekrestye külső falának díszítése is sok gondot adott Yblnek. Eredeti egyszerűségében már nem maradhatott meg. Az ablakok közé ióni félpilléret állít, középen négyoszlopos, ormos csarnokot emel, a balustrade fölé szobrok, obeliszek kerülnek. Egy másik terven az oszlopcsarnok elmarad, de szabadon álló oszlopok sora vonul végig. Két nagy fülkébe hatalmas alakok kerülnek; a szentély félkupolás földest nyer. A kupola dobján az ablakokat két-két oszlop szegélyezi, a henger felülete ritmikusan van fölosztva. Majd föllép az a forma, amely végtére is érvényesült: a négy sarkon kiugró hatalmas tabernakulum, szobrokkal, a kupola statikai lényegének leghatározottabb kifejezése. A két oldalfalat érte a legcsekélyebb módosítás: ezeket már Hild elkészítette, csak hogy utólag visszakapták háromszögű ormaikat is, melyek Hild második tervéről hiányoztak.

A főhomlokzat egészen új kiképzést nyert. Az oszlopcsarnok teljesen elmaradt. Nyílt előcsarnok pótolja helyét, olyan keretben, amely a Hild-féle északi és déli homlokzatot követi,

de a részletekben díszesebb amazoknál. A két keleti torony kupolás tornyocskákká törpült. Annál nagyobb igényekkel lép föl a két nyugati torony, erős tagoltságával, gazdag részleteivel. Már magasságuk által is szinte versenyre kelnek a kupola hatásával. Ybl nem riadt vissza az eredeti formájában fölépített két keleti torony lebontásától, viszont arra vállalkozott, hogy a főhomlokzatot a tornyokkal is különösen kitüntesse.

A Szent István templom külseje talán még gazdagabb alakot, pazarabb díszet öltött volna, ha Ybl nem lett volna kénytelen a kedvezőtlen pénzügyi körülményekhez alkalmazkodni. A művész szándéka talán még tökéletesebben érvényesült volna. Ez a szándék azonban így is teljes világhosszában áll előttünk.

Ybl — korának fölfogásával egyetértve — azt tűzte ki céljául, hogy a kupulájától megfosztott templomot kiegészítvén, befejezvé, annak a rendelkezésére álló eszközökkel egyszersmind új jelleget is ad. A klasszicista építési mód divatját multa, sőt bizonyos kicsinylés, lenézés tárgya is volt. A hatvanas-hetvenes években a „renaissance“, ez a bűvös, de hazug szó, csodálatos uralomra jutott. A „renaissance“ diadala a klasszicizmus fölött: bizonyára ez az egyik legfőbb tanulság, amelyet a Szent István templom építésének történetéből meríthetünk. De ez a történet még más tanulsággal is szolgál.

Megvolt-e 1868-ban annak a lehetősége, hogy a templom kivetkőzzék eredeti jellegéből? Lehetett-e jogosan remélni, hogy Hild alkotásából még „renaissance“ stílusú templom válik? Ybl vállalkozása ezt a hitet fejezi ki, de ebben rejlik egyszersmind Yblnek és korának végzetes tévedése.

Pasteiner már kevéssel Ybl halála után reámutatott az ő művészetének határait: „Ybl az épület tömegeinek arányos elosztásában és tagolásában, ami az emlékszerű hatás legfőbb föltétele, kevésbé szerencsés, ellenben a díszítésnek ritka finom ízlésű mestere. Ennélfogva nyilvános építményei: a Lipótvárosi plebánia-templomnak 95 méter magas kupolája, a dalszínháznak faragott kőből épült, olasz renaissance művészetű, pompásan díszített homlokzata, a vámház és a szintén gazdag

díszű várkerti bazár tömegeik helyes tagoltsága híján nagy terjedelmükhöz képest nem eléggé nagyszerű hatásúak“.¹ A Szent István templom építésének történetében az építőművészet két eltérő iránya került egymással ellentétbe. Hild, a klasszicizmus híve, a tömegek elosztásában, tagolásában látta legfőbb célját. A díszítő részleteknek csak szerény szerepet szánt. Ybl, a finom dekoratív hatásokat nagy mestere, a maga művészetének eszközeivel igyekezett gazdagabbá, modernebbé tenni azt, amit elődje alkotott. De ezek az eszközök nem bizonyultak elég hathatósaknak. Az újkori olasz művészet formáinak alkalmazása ellenére is az épület az maradt, ami volt: a klasszicizmus alkotása, egyszerű, merev, a részletekben kevésbé kiképzett alaprajzával, nagy vonásokban tagolt fölépítésével.

Ez az oka annak, hogy a Szent István-templom esztétikai hatása nem kielégítő. Sem a kupola, sem a karcsú toronypár nem érvényesülhet kellőképpen. A finoman kimunkált díszítő részletek, szobrok eltévesztik céljukat. Nem másítják meg az épület belső lényegét, hanem ellentétben vannak vele. Egyenként tekintve mesteri kézre vallanak, összességükben alkotójuk tévedését árulják el. Ez a tévedés azonban nem pusztán Ybl egyéni meggyőződéséből eredt, hanem egyszersmind jellemző kifejezése a közelmúlt évtizedek ama fölfogásának, amely túlságos jelentőséget tulajdonított a díszítő részleteknek, az építészeti művek járulékainak.

A templom teljes befejezése, belsejének díszítése és berendezése Kauser József műve. „Yblnek egy 1885-ből a belső díszítésre vonatkozó vázlata ugyan fenmaradt, ez a színes vázlat azonban, amely a templom hossz- és derékmetszetét ábrázolja és egyszerű falszinezés képét tárja elénk, a folytatásra semmiféle támpontot nem nyújthatott Kausernek, aki valami fenségeset, a maga nemében páratlant akart szülővárosának teremteni. Ybl színes vázlata szerint a templom belseje pusztán vakolva, a párkányok, a pilaszterek és falsíkok pillérei tagolva és falain festékekkel és számos különböző méretű bibliai freskó-képekkel volt

¹ I. h.. 116 l.

kivételre szánva, a falsíkok világosabb sárgásbarnás tónusban, a párkányok és boltozatok szürkébb, a pilaszterek szürkés-viola színben játszó alapszínben vannak tartva. A kupoladob 8 felső színes ablakkal van áttörve, a kupola 3 párhuzamos övezetre, 4 nagy és 4 kisebb képmezőre van osztva, jelenleg 16 pilaszterrel díszítve.¹ Ybl szép terve, amely szerint akkora tér jutott volna a freskófestésnek, nem elégítette ki Kausert. A festett felületek tompasága helyett különböző nemes anyagok, finoman kidolgozott formák, csiszolt felületek színeinek, ragyogásának együttes hatását akarta a templom belsejébe varázsolni. Célját, hosszú fáradozás után, siker koronázta. A templom belseje ma igazán pompás, színes hatású.

A részletekben sok dicsérni valót lehet találni; akad kifogásolni való is elég. A templom belsejének legnemesebb díszei a kupolát díszítő mozaikok, amelyek Lotz Károly kartonjai alapján készültek. A magasban lebegő Atyaisten Lotz legkiválóbb művei közé tartozik. Sokkal kevésbé hatásosak a szentély boltozatán levő mozaikok, részben azért, mert Benczúr kartonjai nem voltak arra alkalmasak, hogy mozaikok mintájául szolgáljanak, részben azért, mert az amúgy sem eléggé nagyvonalú mozaikképek a világítási viszonyoknál fogva olykor szinte felismerhetlen foltokká folynak össze. Teljesen hatástalan a főoltáron álló, fehér márványból faragott Szent István szobor is, mert rajzolata nem kifejező és amellet a belső formák sem érvényesülnek. Helyére élénken tagolt, messziről felismerhető bronzszobor inkább illett volna. Viszont a szentély falát díszítő domborműveknek fehér márvány lett volna a megfelelő anyaga, a bronz helyett.

Ezek az odavetett megjegyzések azonban

csak másodrendű jelentőségűek. Kauser, kibővítve Ybl tervét és elődjének a templom külsején követett eljárását annak belsejére alkalmazva, a XVI. századbeli olasz művészet finom és pompás motivumait használta fel. Nem véletlen azonban, hogy ezek a motívumok túlságos finomaknak és pompásaknak tűnnek fel. A templom belsejének arányai, térhatása és tagoltsága másféle dísz, berendezést kívántak volna.

Világosság, áttekinthetőség, a nagy formák és a tér benyomásának zavartalan érvényesülése, ez a törekvés nyilvánul a klasszicizmus elve szerint épült templomok belsejében, akár hosszanti, akár centrális elrendezésű templomok azok. Sokszor szárazak, ridegek, de a tiszta architektonikus hatások keresését nem lehet tőlük megtagadni. Ez a klasszikuskodó építési mód legtiszteletreméltóbb, legmaradandóbb becsű oldala. Ennek természetes következménye az a takarékoság, amelyet a plasztikus és festészeti dísz alkalmazásában tapasztalunk. Aki csillogó anyagi hatásokat visz bele az ilyen templom belsejébe, aki a szobrászat és festészet eszközeivel akarja megszüntetni a kevésbé tagolt tér ürességének a benyomását, aki leplezni akarja a nagy konstruktív tagok meztelenségét, az csak azt éri el, hogy művei elűtnek a templom építészeti jellegétől, túlságos gazdagoknak, szinte barbár módra pompásaknak tűnnek fel, holott más építészeti környezetben talán igen jól megállanának helyüket. Nem a klasszicizmus formáihoz kellett volna folyamodni, mert azok utánzása csak hiábavaló és visszatetsző archaizálásra vezetett volna, hanem annak mértékletességéhez. Nem lett volna olyan pompás a Szent István templom belseje, de tökéletesebben érvényesült volna az az építészeti fel fogás, amelynek létét köszönheti.

¹ Hild, i. m., 22. 1.

